

Zrození státu

. Petr Charvát

Zrození státu

Prvotní civilizace Starého světa

prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.

Recenze:

prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc.

prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc..

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Výtvarná spolupráce Dagmar Hamsíková a Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2011

© Petr Charvát, 2011

ISBN 978-80-246-1682-7

ISBN 978-80-246-2373-3 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2013

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

Úvod	11
STAROVĚKÝ EGYPT	15
PŘÍRODNÍ PROSTŘEDÍ	17
KOŘEN A PŮVOD VŠECH VĚCÍ: PRODUKTIVNÍ HOSPODÁŘSTVÍ V EGYPTĚ (neolit, asi 5500–4500 př. n. l.)	19
ENEOLIT ČILI KONSTRUKCE NEROVNOSTÍ: KULTURA BADÁRSKÁ (4500–3800 př. n. l.)	24
PODHOUBÍ VZNIKU STÁTU: NAKADA I, II A III (4. tisíciletí př. n. l.)	26
Hospodářství	26
Zárodky měst	27
Sociální diferenciacce: vybranci, vybranky a ti druzí	29
Egyptská společnost předstátní doby v pohřebním ritu	36
DOLNÍ EGYPT: MEZI FARAONEM A RUDÝM MOŘEM	39
Hospodářství	39
Osídlení	40
Pohřbívání	42
Za hranice všedních dnů: styky s asijským kontinentem	43
VZHŮRU NA NEPŘÍTELE: NÚBIE	46
POHŘBÍVÁNÍ SLAVNÝCH A MOCNÝCH NA SEVERU HORNÍHO EGYPTA: ABYDOS	47
HŘBITOVY JIŽNÍHO KRÁLOVSTVÍ HORNOEGYPTSKÉHO: ELITNÍ POHŘEBIŠTĚ V HIERAKONPOLI	50
„PROSTÍ“ EGYPTANÉ	53

POČÁTKY EGYPTSKÉHO PÍSMÁ	56
ZROZENÍ EGYPTSKÉHO STÁTU	60
STABILIZACE PRVOTNÍHO EGYPTSKÉHO STÁTU	65
JAK VYPADÁ A CO DĚLÁ PRVOTNÍ EGYPTSKÝ STÁT	66
STAROVĚKÁ MEZOPOTÁMIE	69
PŘÍRODNÍ PROSTŘEDÍ	71
POČÁTKY VYŠŠÍCH SPOLEČENSKÝCH ÚTVARŮ (kultura haláfská, 6.–5. tisíciletí př. n. l.)	75
POČÁTKY DĚJEPISECTVÍ:	
SÚSY na sklonku 5. tisíciletí př. n. l.	83
Súske mauzoleum	83
Malovaná keramika ze Sús: lidé a jejich obce	84
Malovaná keramika ze Sús: lidé a jejich práce	88
Malovaná keramika ze Sús: božstva	91
Malovaná keramika ze Sús: proč?	92
SÚSY NA POČÁTKU DOBY URUCKÉ:	
PRVNÍ REPORTÁŽ ZE VZNIKU STÁTU (počátek 4. tisíciletí př. n. l.)	94
Sakrální tvář epochy: aktivace plodivých sil	96
Profánní tvář epochy: budování, ochrana, tradice	98
SUMER, JIŽNÍ ČÁST MEZOPOTÁMIE:	
MEZITÍMCO TOTO SE DÁLO	102
Aktivace potenciálu plodivých sil	102
Písmo! Písmo?	103
Kouzlo pečetních válečků	104
„Nebudete jako bohové“	106
EJHLE, CIVILIZACE: VELEOBEC POZDNÍ DOBY KULTURY URUCKÉ (3500–3200 př. n. l.) –	
EN, NIN, NAMEŠDA	107
Hospodářství: převládnutí redistribuce	110
Duchovní a političtí vůdcové: EN, NIN, NAMEŠDA	112
Inovace počátku 3. tisíciletí: LUGAL, NIN, NAMEŠDA	115
Moudrá sova Minervina vylétá za soumraku: krize 27. století a co z ní vzešlo – LUGAL, ENSI ₂ , EN	118

„KONEC ZAČÁTKU“: SUMERSKÝ STÁT ZÁVĚRU	
RANĚ DYNASTICKÉ DOBY (asi 2500–2334 př. n. l.)	122
Král a jeho dvůr	122
Mocní a vážení	125
Opatrní a důmyslní	128
„Kdo do pout jímá otroky...“	131
ZÁVĚR	133
STAROVĚKÁ INDIE	135
PŘÍRODNÍ PROSTŘEDÍ	137
POČÁTKY V PRAVĚKU	140
PŘÍPRAVNÉ OBDOBÍ	149
KULTURA PROTOINDICKÁ (asi 2500–1900 př. n. l.)	151
Hospodářství	151
Život v městech	155
Mohendžodaro	156
Harappa	162
Města a městečka	164
Venkov	166
Státní organismus?	167
Duchovní kultura	171
ZÁNIK KULTURY PROTOINDICKÉ	182
STAROVĚKÁ ČÍNA	185
PŘÍRODNÍ PROSTŘEDÍ	187
POČÁTKY V PRAVĚKU: „MEZOLIT-NEOLIT“ –	
LOVCI, SBĚRAČI A ZEMĚDĚLCI	190
Neolit v jižní Číně	196
ENEOLIT NEBOLI JIŽ SI NEJSME VŠICHNI ROVNI	200
Severní kraje Číny v eneolitu	206
POČÁTKY STÁTU	208
Tradiční podání čínských dějin	208
Erlitou	208

V městech a příměstských krajích prvotního státu	210
Zhengzhou	213
Anyang	214
Západní Čou	217
HOSPODÁŘSTVÍ PRVOTNÍHO ČÍNSKÉHO STÁTU	222
SPOLEČNOST	223
Jak vypadá a co dělá nejstarší čínský stát	223
Stát povstává z příbuzenství	225
A co bylo dál?	228
Co si vybraní a vybraní brali na poslední cestu?	230
Duchovní svět	231
JAK SE TEDY RODÍ STÁT?	243
NEJDŘÍVE MALÉ OHLÉDNUTÍ	245
OBŽIVA	248
Zemědělství	248
Řemeslo	251
Směna („obchod“)	253
Osídlení	254
Pohřbívání	257
SPOLEČNOST	263
Organizační ústředí eneolitické společnosti a jejich výbava	264
Dvořané prvních vládců: důmyslní, rozhodní a předvídaví	265
Dvořané prvních vládců: ti, kdož mluví s bohy	269
<i>Egypt</i>	269
<i>Sumer a Akkad</i>	270
<i>Žak to bylo s božstvím mezopotamských vladařů?</i>	271
<i>Indie a Čína</i>	273
Tři společenské stavy a zrod států	275
METAFYZIKA	278
Lidský svět, prostor, čas a jejich povaha	278
Ne-lidský svět	280
Skládá se svět kolem nás z živlů?	282
Nadsvětlné síly	283
Umění	284
ZÁVĚR	286

PŘÍLOHA: STÁT V NOUZI	288
Egypt	288
Mezopotámie	291
Indie	296
Čína	300
English Summary: The birth of the state	307
Literatura	315
Rejstřík	321

ÚVOD

V této knize vydávám počet ze svého bádání o státu a státnosti v oblasti starověkého Orientu. Speciálně jsem se těmito otázkami zabýval na pravěkém a starověkém Blízkém východě, dbal jsem však vždy o to, aby má zjištění a má pozorování brala v úvahu i vývoj všech ostatních raných státních center.

Postupem doby jsem tak shromáždil určitý souhrn poznatků týkající se vzniku a vývoje rané státnosti v Egyptě – ke kterému stále cítím přichylnost danou skutečností, že právě v této oblasti jsem svou badatelskou dráhu nastoupil –, na Blízkém východě, v Indii a v Číně. Tento soubor vědomostí mi pomohl při přípravě univerzitních kurzů úvodu do dějin a kultury před-antických civilizací, které vyučuji od roku 1993 na univerzitách v Praze a v Plzni.

Dlouhá léta jsem pocítoval nedostatek odborné literatury, která by v českém jazyce zpřístupnila poslední výsledky zejména archeologického bádání věnovaného vzniku, rozvoji a stabilizaci prvotních státních útvarů lidských dějin. Napsáním této knihy se pokouším tuto mezeru vyplnit. Mezitím se mi zásluhou nakladatelství LIBRI dostalo možnosti vyslovit se v sérii encyklopedických hesel i o mladších obdobích starověkého vývoje těchto civilizačních ústředí. Svým čtenářům a čtenářkám proto nabízím možnost přihlédnout i k těmto výsledkům.¹

Vznik svazku, který nyní před všemi zájemci leží, nebyl ovšem tak jednoduchý a prostý. Po vydání mé poslední knihy v nakladatelství Karolinum² mne jeho ředitel, pan Jaroslav Jirsa, vybídl, abych výsledky svého širě zaměřeného bádání předložil veřejnosti, a velmi laskavě projevil zájem o vydání takto vzniklého textu. Budiž mu za to vzdán upřímný dík. Po nějakém čase jsem uznal, že by se opravdu slušelo, abych svým studentům a zájemcům o problematiku předložil takové pojednání, a rozhodl jsem se k jeho napsání přistoupit.

¹ Petr Charvát, Václav Marek, Pavel Oliva, Encyklopedie dějin starověku, Praha, LIBRI 2008.

² Petr Charvát, The iconography of pristine statehood – Painted pottery and seal impressions from Susa, southwestern Iran, Prague, Karolinum Press 2005.

Všem, kdož se budou probírat jeho stránkami, bude text možná připadat suchý a nezáživný, plný archeologických údajů, popisů předmětů a nalezišť. Obávám se, že právě takto moderní historické vědy a zvláště archeologie pracují. Můj výklad směřuje však ke dvěma cílům. Především si přeji předložit souhrn dnešních znalostí a vědomostí o nejstarší státnosti Starého světa, ale také o tom, co jejímu vzniku předcházelo. K tomu se nedostaneme jinak než pracným probíráním stránek a „divných svazků vědy prastaré a převzácné“, foliantů archeologických zpráv. Na straně druhé je zcela zřejmá potřeba souhrnného zhodnocení předloženého dokladového materiálu a nahlédnutí společenského procesu vzniku státu v celé jeho složitosti a ústrojnosti. O to se pokouším v kapitole páté, k níž přikládám také citace ze starověkých textů, jejichž autoři v časech nouze vypovídali o všem, co je a jejich národy trápilo.

Nemohu skrývat skutečnost, že zvláště v těch oblastech, které nenáleží k mé vlastní odbornosti klínopisce a archeologa, jsem se spolehl na radu a pomoc vzácných přátel, kteří a které mi v různých okamžicích mého bádání významným způsobem pomohli. Sluší se, abych jim zde vzdal svůj dík.

Většinu své odborné práce jsem až dosud vykonal ve dvou ústavech Československé akademie věd a poté Akademie věd České republiky, Archeologickém a Orientálním. Archeologický ústav mi poskytl prostor na samém počátku mého badatelského rozvoje a tvůrčí a přátelské atmosféře, která v něm panovala, vděčím za mnohé podněty i za vzory hodné následování. Závazek vděčnosti cítím především ke svým učitelům a mistrům, Zdeňku Smetánkovi a Miroslavu Richterovi. Mnohé jsem poznal a pochopil díky debatám se svými učenými přáteli, kolegyněmi a kolegy Janem Frolíkem, Martinem Kunou, Janem Maříkem, Petrou Maříkovou, Naďou Profantovou, Martinem Tomáškem a Kateřinou Tomkovou.

Z pracovníků Ústavu orientálního mi mnohokrát pomohli mí učení přátelé a kolegové Jiří Prosecký, Blahoslav Hruška, jehož nedávného odchodu upřímně želím, Jan Filipický, Josef Kolmaš a Vladimír Liščák. Za stálou pomoc a podporu jsem zavázán své kolegyni Lubici Obuchové.

Nemohu zde ovšem pominout ani svou *alma mater*, která mne pro badatelskou práci připravila, Karlovu univerzitu v Praze. Začínal jsem svou vědeckou dráhu v jejím Egyptologickém ústavu a vzpomínky z mládí nikdy nevyblednou. Rád zde vzpomínám svého dluhu přátelským radám a povzbuzení Miroslava Vernera, Ladislava Bareše, Jiřího Janáka, Jany Mynářové (jíž jsem zavázán i za technickou pomoc při přípravě rukopisu), Hany Navrátilové, Wolfa-Burkhardta Oertera a Břetislava Vachaly. Za

mnohé vděčím debatám s kolegou Jakubem Maršálkem z Ústavu Dálného východu téže univerzity. Velmi si vážím pomoci a podpory, kterých se mi dostalo již za časů studentských od mého učitele a mistra Jiřího Slámy, a ve stejné době i později od mého milého přítele, kolegy a souputníka Jana Klápště.

Díkem za odbornou pomoc jsem zavázán Dušanu Zbavitelovi.

Mnohému jsem se naučil při práci s prameny ke středověkým dějinám českých zemí. Vděčím za to svému milému příteli a kolegovi Petru Sommerovi, Františku Šmahelovi, Josefu Žemličkovi i Dušanu Třeštíkovi, kterému již nemohu svůj dík vyjádřit osobně.

Vždy jsem za poučením, pomocí a přátelskou radou dojížděl na univerzitu brněnskou. Cítím se zavázán jejím pracovníkům Vladimíru Podborskému, Zdeňku Měřínskému, Jiřímu Macháčkovi i Inně Mateiciucové.

Za mnohé vděčím kolegům a přátelům různých zahraničních institucí. Budiž zde vzdána čest Jeanu-Louisi Huotovi a jeho milé choti, Sergi Cleuziouovi, Jeanu-Marii Durandovi, paním Béatrice André-Salvini a Françoise Demange, Jeanu-Danieli Forestovi, Régisu Valletovi, Jeanu-Jacquesu Glassnerovi a jeho vlídné choti, mému dlouholetému příteli Erlu Leichtymu, Barrymu Eichlerovi, Stevu Tinneymu a Philipu Jonesovi, Holly Pittmanové, Gregorymu Possehlovi, Mitchellu Rothmanovi, paní Shannon Whiteové, Richardu Zettlerovi a Charlesi Maiselsovi, jakož i Dieteru Schlingloffovi a zvláště Waltheru Sallabergerovi.

Tento text by ovšem nemohl vzniknout ani bez stálé podpory a pomoci mé rodiny. Nesmírně oceňuji pochopení a porozumění mé vzácné paní, Kateřiny Charvátové, a vyslovuji zde svůj dík Janu i Lence Charvátovým a Ondřeji a Evě Charvátovým. Malý Toníček Charvát vnesl do mého života vzácný dar. Bez vás všech, moji milí, bych tuto knihu nebyl mohl napsat.

Poděkování

Tato práce by nemohla vzniknout bez badatelských výsledků, k nimž jsem dospěl díky velkomyslné podpoře několika štědrých mecenášů vědeckého výzkumu. V letech 2003–2004 jsem dlel na studijním pobytu ve Filadelfii (stát Pensylvánie, USA) jako stipendista pražské pobočky nadace Johna Williama Fulbrighta (číslo grantu 2003-28-02). V roce 2005 mi badatelskou podporu udělila American Philosophical Society, rovněž se sídlem ve Filadelfii (Franklin grant 2005). Roku 2008 jsem se při svém pobytu v Paříži

těšil podpoře Ecole Pratique des Hautes Etudes, a to její Section des Sciences Historiques et Philologiques, již se mi podařilo získat díky úsilí mého učeného přítele a kolegy Ludvika Kalusa. Dále můj výzkum podporovala Grantová agentura Akademie věd České republiky, která mi již v minulosti udělila grant číslo A8021401 a v současné době (od roku 2008) mi uděluje podporu v podobě grantu A8000 20804.

Petr Charvát

STAROVĚKÝ EGYPT

PŘÍRODNÍ PROSTŘEDÍ

Klíčovým geografickým faktorem podílejícím se na dějinné povaze Egypta je řeka Nil, která si za miliony let své existence vyhloubila řečiště v podkladu severoafrické skalní tabule. Měří celkem 6695 km a jeho horní tok tvoří dva prameny, Modrý Nil a Bílý Nil. Modrý Nil vytéká z jezera Tana v Etiopii, Bílý Nil pak z jezera Viktoriina a Albertova v Ugandě. Údolí Nilu protíná Egypt od jihu k severu v délce 1360 km od prvního kataraktu (peřejí, říčních prahů) poblíž Asuánu. Těchto kataraktů se v řečišti Nilu nachází od prvního v blízkosti Asuánu směrem na jih až po súdánský Chartúm celkem šest. Gradient (převýšení) nilského údolí od Asuánu po ústí do moře činí 85 m. Do Středoziemního moře vtéká řeka rozlehlou deltou vymezenou nyní dvěma rameny, západním (rosettským či rašidským) a východním (damietským či dimjátským). Ve starověku měla delta Nilu ještě jedno hlavní rameno, celkem tedy tehdy existovala ramena tři.

Nilské údolí představuje překvapivě rozrůzněný topografický útvar. V průměru je široké okolo 10 km, maximální šířky 17 km dosahuje na úseku jižně od fajjúmské oázy. Spolu s deltou zaujímá nilské údolí celkovou plochu 37 540 km². Jeho dno se skládá z písčitých a šterkových usazenin krytých hlinitými náplavovými vrstvami.

Skalní terasy nad údolím Nilu poskytovaly v minulosti kvalitní druhy stavebního kamene, vápence, pískovce, žuly i čediče. Směrem k západu i východu přecházely plynule v pláň pokryté dnes pouští, ve starověku ještě při okrajích údolí porostlé stepí, kde se nacházela celá řada ložisek kovů (i měď a zlato) a polodrahokamů – achátu, ametystu, karneolu, chalcedonu či pyropu a almandinu, jaspisu, onyxu, křišťálu a pověstného tyrkyosu ze Sinajského poloostrova.

Egypt ovšem netvoří pouze Nil. Na západ od řeky se prostírají nečetné, ale rozlehlé oázy, z nichž největší představuje kotlina fajjúmská. Jde o proláklinu o celkové rozloze 12 000 km² a nadmořské výšce –44 m, jejíž ústředí tvoří jezero Birket Kárún (starověký název Moeris). Krom toho nacházíme v západní poušti oázy Siva, Bahríja, Farafra, Dáchla a Charga. Nejdále na západ, až u libyjských hranic, leží oáza Kufra.

Úrodnost egyptských polí zajišťovaly každoroční záplavy Nilu, které až do postavení první Asuánské přehrady v roce 1907 přinášely úrodnou prst. Obvykle začínaly na počátku června a kulminovaly v polovině srpna. Za optimální se pokládalo zvýšení nilské hladiny o 16 loktů (8,36 m). V září počala voda opadat a v říjnu bývala již plužina dostupná pro polní práce.

Egyptské podnebí se vyznačuje čtyřmi ročními obdobími, zimou (prosinec-únor), jarem (březen-květen), létem (červen-srpen) a podzimem (září-listopad). V Egyptě prší obvykle od listopadu do dubna, nejčastěji však v prosinci a lednu. Orba a výsev obilnin začínala obvykle v říjnu, po ukončení záplav Nilu. Do jaké míry a zda vůbec pěstovali egyptští rolníci jařiny, není přesně známo.

Původní rostlinstvo a živočišstvo bylo daleko bohatší, než je tomu dnes. V říčním údolí, jehož břehy byly pokryty rákosinami, rostly různé druhy palem, sykomory, fíkovníky, vrby, akácie a tamaryšky. Na březích Nilu nechyběli kdysi ani sloni, nosorožci, žirafy, lvi, levharti, hroši a krokodýli, ve stepích nad říčním údolím se popásala stáda přežvýkavců - antilop, gazel. Vody Nilu překypovaly rybami, hnízily tu různé druhy ptactva.

KOŘEN A PŮVOD VŠECH VĚCÍ:
PRODUKTIVNÍ HOSPODÁŘSTVÍ V EGYPTĚ
(neolit, asi 5500–4500 př. n. l.)³

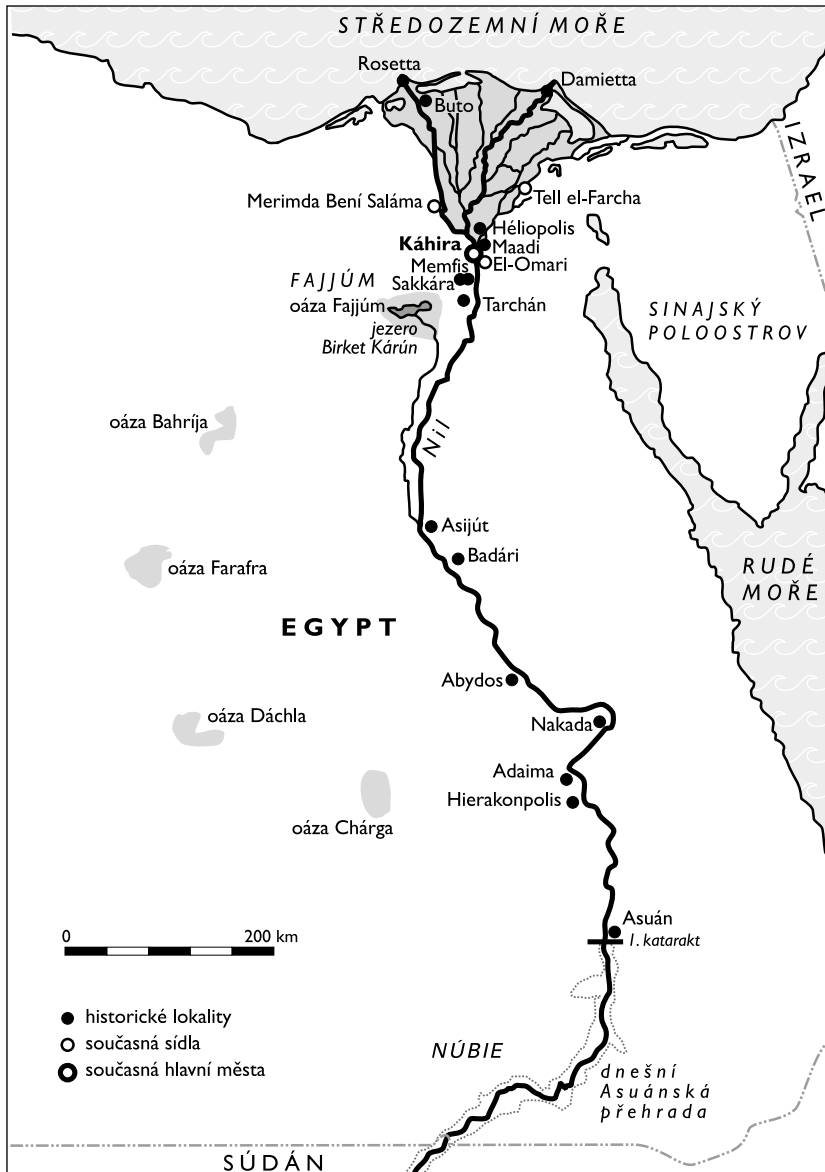
Obyvatelstvo pravěkého a starověkého Egypta hospodařilo na celkové rozloze orné půdy, jejíž rozsah se odhaduje na 34 440 km² (obr. 1).⁴

Již sám příchod produktivního hospodářství a vlastní výroby potravin se v pravěkém Egyptě odehrál dosti specifickým způsobem. Badatele odjakživa udivovaly dva zvláštní rysy egyptského neolitu. Především a za prvé, neolit je v zemi nad Nilem poměrně mladý; jeho počátky nesahají patrně před rok 5500 př. n. l., kterážto datace se od Blízkého východu, kde se s počátky neolitizace počítá v 10. tisíciletí př. n. l., pronikavě liší. A za druhé, „Černá země“ vykazuje překvapivě nízký počet neolitických nalezišť. V podstatě tu jde o lokality Fajjúm, Merimda Bení Saláma, el-Omari a Maadi v severní části země, vesměs v oblasti nilské delty.

Čím je tato skutečnost způsobena? Příčinu musíme zřejmě hledat ve specifickém rázu přírodních podmínek Egypta. Po celé poslední desetitisíciletí lidských dějin měla totiž dnešní poušť Sahara ráz daleko přívětivější a příznivější, než je tomu dnes. Oplývala vodními zdroji i příznivým srážkovým režimem a vyznačovala se bohatou květenou a z tohoto důvodu i zvířenou. Lze proto předpokládat, že její lidští obyvatelé, kteří tam zanechali památky dávného umění, připomenuté nedávno i filmem Anglický pacient, vedli způsob života, který můžeme označit pojmy „shluk a rozptyl“. V ohroženějších dobách roku – nejspíše během horkého a vyčerpávajícího léta – se

³ Není-li uvedeno jinak, je mi v dalším výkladu hlavním zdrojem informací publikace Dossiers d'Archéologie No. 307, octobre 2005: L'Égypte pré-dynastique, Dijon, Editions Faton S. A. S. 2005, s příspěvků BÉATRIX MIDANT-REYNES, YANNA TRISTRANTA, KRZYSZTOFA CIALOWICZE, SYLVIE DUCHESNE, LUCA STANIASZKA, ÉRICA CRUBÉZYHO, NATHALIE BADEL, DOMINIQUE FAROUTA, RENÉE FRIEDMAN, MARCELLA CAMPAGNA a STANA HENDRICKSE. Dále čerpám z knihy DAVIDA WENGROWA, *The Archaeology of Early Egypt – Social Transformations in North-East Africa, 10,000 to 2650 BC*, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo, Cambridge University Press 2006. Za laskavou citaci této knihy vděčím svým učeným kolegyním Petře Maříkové a Janě Mynářové.

⁴ Charles K. Maisels, *Early Civilizations of the Old World*, London and New York, Routledge – Taylor and Francis Group 2001, s. 186.

Obr. 1 Hlavní historické a archeologické lokality pravěkého a raně starověkého Egypta.